

Bartosz Pilitowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
bpilitowski@gmail.com

Aktywność organizacji pozarządowych w polskich sądach niepolegająca na udziale w postępowaniach

Activities of Non-Governmental Organizations in Polish Courts that Do Not Include
Involvement in Proceedings

Abstract: Non-Governmental Organisations in Poland show wide interest in the justice system. Their actions are not limited to litigation. This paper outlines the typology of activities performed by NGOs in courts or closely related to courts, other than taking part in court or executive proceedings. Two main groups of actions are researched court monitoring and assistance to clients of the justice system. On the ground, Polish examples include in-court monitoring performed with the use of observers and other methods of information gathering. The civic court monitoring programme is comprehensive with more than 2,000 voluntary observers participating since 2010. In the field of legal aid, NGOs run several hundred centres where legal advice is provided *pro bono*.

Keywords: non-governmental organizations, civil society organizations, transparency, civic court monitoring, research, legal aid

Słowa kluczowe: organizacje pozarządowe, organizacje społeczne, jawność, obywatelski monitoring sądów, badania, pomoc prawna

Bezpośredni udział organizacji pozarządowych w postępowaniach sądowych jest tylko jednym ze sposobów, w jaki te podmioty mogą współpracować z wymiarem sprawiedliwości. W artykule omówiono typy i przykłady działań, jakie organizacje społeczne podejmują w sądach, z wyłączeniem ich udziału w samych postępowaniach. Źródłem informacji jest zarówno *desk research* (analiza dokumentów zastanych), jak i wywiady swobodne z przedstawicielami organizacji. Organizacje pozarządowe to zbiorczy termin opisujący podmioty prawne, które nie należą do sektora finansów publicznych i jednocześnie nie działają dla zysku. Ich najpopularniejszymi formami są stowarzyszenia i fundacje. Są to podmioty, które powołane zostały

przez osoby prywatne do realizacji określonych celów statutowych. Domeną organizacji społecznych jest działalność pożytku publicznego. Choć działalność organizacji realizowana jest nie dla zysku, to mogą one prowadzić działalność pomocniczą o charakterze gospodarczym. W Polsce jest zarejestrowanych ok. 100 tysięcy stowarzyszeń i fundacji. Zajmują się one przede wszystkim działalnością sportową i turystyczną, kulturalną, edukacyjną i charytatywną. Są wśród nich także takie, których celem jest kontrola działania władzy, przestrzegania praw i wolności obywatelskich, jak również poprawa działalności administracji publicznej.

Organizacja pozarządowa może być stroną w procesie, np. wytoczyć powództwo na rzecz osoby fizycznej, jak również przystąpić do sprawy po jednej ze stron procesu lub złożyć opinię przyjaciela sądu (łac. *amicus curiae*). Działania takie mogą być motywowane chęcią pomocy osobom należącym do grup wrażliwych lub doprowadzeniem do jakiejś systemowej zmiany (litygacja strategiczna)¹. Organizacje mogą także brać udział w wykonywaniu orzeczeń sądów karnych: prowadząc dozór skazanego² lub przyjmując go do wykonania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne³. Ponieważ nie ma tu miejsca na omówienie wszystkich działań organizacji w przestrzeni sprawiedliwości, przywołam w artykule wyłącznie typy i przykłady aktywności prowadzonych bez formalnego angażowania się organizacji w konkretne postępowanie sądowe.

1. Badania dotyczące sądów

Działalność badawcza jest jednym z celów pożytku publicznego wymienionych w Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Przedmiotem badań prowadzonych przez wiele organizacji jest prawo i wymiar sprawiedliwości. Ograniczę się do przywołania przykładów badań dotyczących bezpośrednio pracy sądów. Organizacje stosują w tym zakresie zasadniczo trzy sposoby pozyskiwania danych. Pierwszym z nich jest metoda obserwacji – stosowana przede wszystkim w przypadku monitoringów pracy sądów lub konkretnych procesów. Drugim jest analiza akt sądowych i innych danych urzędowych. Trzecim – badania wykorzystujące źródła osobowe: wywiady lub ankiety, których respondentami mogą być zarówno pracownicy wymiaru sprawiedliwości, jak i jego „użytkownicy”, czyli strony, pełnomocnicy, świadkowie i pozostali interesanci.

1 Zob. Ł. Bojarski, D. Pudzianowska, J. Jagura, *Niedyskryminacja w praktyce sędziowskiej – projekty organizacji obywatelskich*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2016, nr 3, s. 34 i n.

2 Dozór może zostać powierzony organizacji w następujących przypadkach: kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania (na podstawie art. 71 § 1 k.k.), warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności (art. 159 § 1 k.k.), warunkowe umorzenie postępowania karnego (art. 67 § 2 k.k.), w przypadku skierowania sprawcy skazanego za przestępstwo popełnione w związku z uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego, na leczenie ambulatoryjne lub rehabilitację w placówce leczniczo-rehabilitacyjnej (art. 97 § 1 k.k.)

3 Na podstawie art. 56 § 3 k.k.w.

Monitoring jest określeniem stosowanym przez organizacje społeczne na zaplanowane, usystematyzowane, prowadzone według przyjętego schematu badanie wybranego fragmentu rzeczywistości społecznej; jednocześnie monitoring jest elementem działań zmierzających do zmian tej rzeczywistości bez stosowania przemocy⁴. Systematyczną działalność kontrolną określa się mianem działalności „strażniczej” lub – z języka angielskiego – „watchdogową” (od angielskiego słowa *watchdog*, oznaczającego psa stróżującego). Służy ona najczęściej kontrolowaniu przestrzegania prawa, ale także jakości pracy administracji – w tym i sądów – celem lepszej realizacji praw i interesów obywateli. Zdarza się, że monitoring jest prowadzony ze zwróceniem szczególnej uwagi na realizację praw lub interesów konkretnej grupy podmiotów (z reguły osób z niepełnosprawnościami, ofiar przemocy domowej lub dzieci).

Najczęściej stosowaną metodą monitorowania wymiaru sprawiedliwości jest obserwacja. Obserwowanie rozpraw sądowych jest praktyczną i zorganizowaną realizacją prawa do publicznego procesu. Wynika ona zarówno z Konstytucji RP (art. 45), jak i z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (art. 6). Potwierdzają ją zapisy zawarte w ustawach: prawie o ustroju sądów powszechnych (art. 42) oraz kodeksie postępowania cywilnego (art. 148) i karnego (art. 355). W publicznym charakterze postępowania można się doszukiwać realizacji konstytucyjnej zasady zwierzchniej władzy narodu nad władzą sądowniczą⁵. Jawność procesu jest przejawem kontroli społecznej nad działalnością organów procesowych, która służy podniesieniu poziomu pracy tych organów⁶.

Funkcje monitoringu sądów i procesów sądowych wykraczają jednak poza cel kontrolny. Ł. Bojarski wymienia osiem powodów, dla których organizacje społeczne wysyłają swoich obserwatorów do sądów i na sale rozpraw:

1. wzmocnienie transparentności władzy (sądenia);
2. zebranie informacji, danych na wybrany temat;
3. podniesienie świadomości społecznej i wywołanie debaty publicznej na wybrany temat;
4. dokumentacja praktyki sądowej w porównaniu z przepisami prawa;
5. formułowanie propozycji zmian praktyki i prawa;
6. wpływ na kulturę sądenia;
7. dokumentacja ewentualnych naruszeń standardów rzetelnego procesu;
8. zagwarantowanie rzetelnego procesu w konkretnej sprawie⁷.

4 M. Nowicki, Z. Fialova, *Monitoring praw człowieka*, Warszawa 2004, s. 13.

5 W. Jasiński, *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 375.

6 R.A. Stefański, (w:) J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zablocki, *Kodeks postępowania karnego*, T. 2, Komentarz, Warszawa 1998.

7 Ł. Bojarski, *Obserwacja procesów sądowych – obserwacja ogólna – obserwacja specjalistyczna*, http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Biblioteka_MWS/201_obserwacja_procesow-opis_metody_LB.doc (data dostępu: 20.10.2016 r.).

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE w podręczniku monitoringu spraw sądowych wyróżnia trzy typy monitoringu: systemowy, tematyczny i *ad hoc*⁸. Monitoringiem systemowym nazywane są długoterminowe, zakrojone na szeroką skalę programy służące ocenie poszczególnych instytucji wymiaru sprawiedliwości, aby wspierać ich reformowanie. Monitoring tematyczny koncentruje się na pogłębionej analizie określonego obszaru działania wymiaru sprawiedliwości. Ostatni z typów to monitoring indywidualnych głośnych spraw lub grup spraw, często związanych z konkretnym wydarzeniem lub aferą.

Należy wprowadzić jednak jeszcze jedno rozróżnienie na: monitoring procesów i monitoring sądów. W przypadku monitoringu procesów konieczne jest śledzenie sprawy od jej początku do zakończenia. Jednostką analizy jest sprawa, a priorytetowym celem obserwacji ocena przestrzegania prawa przez sąd i organy procesowe. W przypadku monitoringu sądów jednostką analizy mogą być pojedyncze posiedzenia, wydziały lub całe sądy. Interesujące jest całościowe doświadczenie interesanta z sądem, a więc również sposób traktowania, zrozumiałość języka, równość traktowania – także w wymiarze subiektywnym – oraz postrzegana możliwość realizacji swoich praw przed sądem w praktyce.

1.1. Badania metodą *court watch*

Specyfiką metody *court watch* jest jej „nieprofesjonalny” – obywatelski – charakter, tzn. obserwatorami nie muszą być prawnicy, a przedmiotem oceny nie jest strona formalna procesu. Pierwsze badanie w Polsce prowadzone w podobny sposób prowadziła w latach 2004-2008 Helsińska Fundacja Praw Człowieka pod nazwą „Monitoring Sądów Gospodarczych – Courtwatch”. Tak opisują jego założenia Maria Ejchart i Adam Bodnar: „[O]dwiedziliśmy wszystkie sądy gospodarcze w Polsce, przyglądając się budynkom sądowym, salom rozpraw i samym postępowaniom, oraz pracy sędziów, pełnomocników oraz pracowników sądowych. Nie interesowały nas zatem konkretne rozprawy ani nie badaliśmy prawidłowości merytorycznych rozstrzygnięć sądów. Obserwowaliśmy wyłącznie sposób, w jaki sędziowie prowadzą rozprawy, jak organizują swoją pracę, jak funkcjonuje sąd w codziennym rytmie swojej pracy. Sprawdzaliśmy, na ile poszczególne sądy i sędziowie zapewniają swoim klientom możliwość korzystania z prawa do rzetelnego procesu sądowego”⁹.

Fundacja Helsińska opublikowała raport z ostatniego cyklu swojego monitoringu w 2009. „Raport z realizacji programu Monitoring sądów gospodarczych – Courtwatch” zawiera wnioski z obserwacji przeprowadzonych przez 25 obserwatorów w 104 wydziałach gospodarczych sądów rejonowych i okręgowych. Dotyczą one za-

8 Trial Monitoring: A Reference Manual for Practitioners (Revised edition 2012), Organization for Security and Co-operation in Europe (OBWE), Warszawa 2012.

9 A. Bodnar, M. Ejchart, Raport z realizacji programu Monitoring sądów gospodarczych – Courtwatch, Warszawa 2009, s. 107.

również procedury gospodarczej, problemów funkcjonowania wydziałów gospodarczych, jak i technicznych problemów sądów, które odwiedzili obserwatorzy.

O ile metodę *court watch* do Polski sprowadziła Helsińska Fundacja Praw Człowieka, to spopularyzowała ją inna organizacja. W rok po zakończeniu programu obserwacji sądów przez wolontariuszy Fundacji Helsińskiej swoje działanie rozpoczęła Fundacja Court Watch Polska – powołana z założeniem upowszechnienia wiedzy o prawie do publicznego procesu i zainteresowania jak największej liczby obywateli społeczną kontrolą sądownictwa.

Fundacja Court Watch Polska nie zajmuje się kontrolą poprawności rozstrzygnięć sądów. Jej celem jest rekonstrukcja perspektywy zwykłego obywatela stykającego się po raz pierwszy z sądem, a następnie zmiana praktyki sądów w taki sposób, aby kontakt z sądem budował zaufanie do wymiaru sprawiedliwości. Fundacja stosuje i doskonali metodę *court watch*, czerpiąc wzór z metodologii nauk społecznych. Jej obserwatorzy nie są zawodowymi prawnikami. Uczestniczą w rozprawach w charakterze publiczności i wypełniają formularze z pytaniami na temat przebiegu rozpraw. Wypełniają także formularz z pytaniami nt. ich interakcji z budynkiem i pracownikami sądu. Zebrane w ten sposób dane ilościowe i jakościowe są co roku analizowane i prezentowane sądom oraz opinii publicznej.

W ciągu 6 lat od swojego powstania (od 2010 roku) Fundacja Court Watch zebrała ponad 35 tysięcy obserwacji od ponad 2200 wolontariuszy. Chociaż dobór próby nie ma charakteru losowego, a jedynie przypadkowy, to ilość danych zebranych w przeszło 280 sądach powszechnych i administracyjnych pozwala wyciągać daleko idące wnioski na temat działania sądów i tego, jakie problemy przyczyniają się do kształtowania niepocholebnych opinii o polskim wymiarze sprawiedliwości. Co roku okazuje się, że połowa posiedzeń, na których pojawili się obserwatorzy, rozpoczyna się niepunktualnie. W przypadku kilku procent obserwacji wolontariusze odnotowali agresywne lub niekulturalne zachowanie sędziów. Wartości te nie zmieniają się radykalnie w czasie. Wyraźna zmiana została natomiast zaobserwowana w wydziałach karnych, gdzie zwyczajowo prokuratorzy mieli większy dostęp do sal rozpraw niż inne osoby. Wchodzili do sal przed wywołaniem, pozostawali tam w przerwach i po rozprawach, co zdaniem Fundacji mogło stwarzać wrażenie uprzywilejowania oskarżenia w procesie i podważać zaufanie do bezstronności sądu. Odsetek obserwacji w wydziałach karnych, w których miało to miejsce, spadł z 22% w 2011 roku do 11% w roku 2016¹⁰. Zmiana jest jeszcze większa w przypadku sądów, w których Fundacja prowadziła regularnie intensywny monitoring. Tam odsetek niepokojących obserwacji spadł z 28% do 8%¹¹.

10 B. Piliński, Wyniki obserwacji rozpraw i posiedzeń, (w:) B. Piliński, S. Burdziej (red.), Obywatelski Monitoring Sądów 2015/2016, Toruń 2016, s. 50.

11 B. Piliński, S. Burdziej, Polskie sądy z perspektywy obywateli – podsumowanie pięciu lat programu „Obywatelski Monitoring Sądów”, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2015, nr 4, s. 23.

1.2. Przykłady monitoringów tematycznych

Badania prowadzone przez organizacje społeczne są bardzo często skupione na określonym typie spraw, wybranych z uwagi na problematykę, którą zajmuje się dana organizacja. Autorzy monitoringów tematycznych jako jedną z metod wykorzystują obserwację całych procesów. Często uzupełniająco stosowane są badania aktowe, wywiady, analiza uzasadnień wyroków oraz danych statystycznych, także takich, które organizacja uzyskała od sądów w trybie dostępu do informacji publicznej i zostały one dla organizacji specjalnie w tym celu przetworzone.

Dla przykładu, Fundacja Czarna Owca Pana Kota w partnerstwie z wrocławskim Stowarzyszeniem Ochrony Zwierząt EKOSTRAŻ realizowała od października 2014 do marca 2016 roku projekt „Niech mają prawa!”, którego ważnym elementem był monitoring wymiaru sprawiedliwości w zakresie stosowania przepisów Ustawy o ochronie praw zwierząt. Badaniem objęto 146 losowo wybranych sądów rejonowych z terenu całego kraju. Kierowane do sądów wnioski o udostępnienie informacji publicznej zawierały żądanie udostępnienia wszystkich prawomocnych wyroków sądowych o przestępstwa oraz wykroczenia z Ustawy o ochronie zwierząt, które zapadły w latach 2012-2014. Otrzymane wyroki sądowe analizowane były pod kątem wyodrębnionych kategorii, obejmujących m.in. kwalifikację prawną czynu, płeć sprawcy, rodzaj zwierzęcia, którego dotyczyło przestępstwo oraz rozstrzygnięcie sprawy¹². Ponadto, obserwatorzy Fundacji uczestniczyli w wybranych rozprawach i posiedzeniach sądowych w sprawach o przestępstwa przeciwko zwierzętom. W charakterze uzupełnienia przeprowadzono także ankietę internetową dla przedstawicieli organizacji ochrony zwierząt oraz osób prywatnych w zakresie ich doświadczeń związanych z działalnością organów ścigania i sądów powszechnych¹³.

Fundacja Pozytywnych Zmian prowadziła monitoring sądów rejonowych na terenie woj. śląskiego w zakresie wyroków sądowych wydanych z art. 207 kodeksu karnego (tj. znęcanie się nad osobą najbliższą) w latach 2012-2014. Monitoring prowadzony był dwutorowo: 1) do Sądów Rejonowych zostały wysłane wnioski o informację publiczną, które dotyczyły szerokiego zakresu pracy sądów, uwzględniając aspekt przemocy wobec kobiet; 2) wolontariusze Fundacji uczestniczyli w rozprawach w charakterze publiczności. Na podstawie zebranych danych opublikowany został raport¹⁴. Fundacja publikuje także na swojej stronie www informacje o planowanych posiedzeniach w sprawach z art. 207 k.k. prowadzonych w Sądzie Rejonowym w Bielsku-Białej oraz prowadzi obserwacje wybranych spraw. Jednocześnie

12 D. Karaś, Jak Polacy znęcają się nad zwierzętami? Raport z monitoringu sądów, prokuratur i policji, Kraków – Wrocław 2016, s. 35 i n., <http://czarnaowca.org/wp-content/uploads/2016/03/CzarnaOwca-NMP-RAPORT-1.pdf> (data dostępu: 09.11.2016 r.).

13 *Ibidem*, s. 9.

14 A. Kula, A. Chęć, M. Wieczorek, R. Szczepańska, Art. 207 k.k. – znęcanie się nad osobą najbliższą – monitoring śląskich sądów, Bielsko-Biała 2015, http://www.pozytywnezmiany.org/assets/multimedia/dokumenty/raport_art207kk.pdf (data dostępu: 09.11.2016 r.).

Fundacja Pozytywnych Zmian udziela porad prawnych osobom doświadczającym przemocy i uczestniczy w niektórych sprawach jako strona społeczna.

W celu zbadania stereotypów nt. kobiet w postępowaniach dotyczących przemocy domowej Centrum Praw Kobiet z siedzibą w Warszawie prowadziło badanie metodą analizy orzeczeń i uzasadnień wyroków, obserwacji rozpraw, wywiadu oraz analizy akt sądowych. Wywiady przeprowadzono z kobietami, które doznały przemocy i szukały sprawiedliwości w sądzie; analizowano też orzeczenia sądowe i opinie biegłych, a obserwatorzy Centrum monitorowały rozprawy sądowe na terenie województwa mazowieckiego. Uczestniczyły one w 123 rozprawach w następujących sądach rejonowych: w Warszawie, Grodzisku Mazowieckim, Pruszkowie, Piasecznie, Nowym Dworze Mazowieckim, Żyrardowie, Skierniewicach, Węgrowie, Garwolinie, Otwocku i Wołominie. Badanie rozpoczęto w roku 2012, a raport z niego opublikowano w 2016 roku¹⁵.

1.3. Badania przy pomocy metod innych niż obserwacja rozpraw

Organizacje społeczne prowadzą także monitoringi tematyczne, nie korzystając z metody obserwacji. Opierają się one wówczas wyłącznie na danych zastanych lub zebranych z wykorzystaniem dostępu do informacji publicznej. Przykładem może być badanie Stowarzyszenia Bona Fides z Katowic, które miało na celu sprawdzenie stron Biuletynów Informacji Publicznej sądów i prokuratur w województwie śląskim z punktu widzenia ich zawartości i zgodności z wymaganiami prawa, a także ocenę ich przejrzystości i funkcjonalności¹⁶.

Głównym źródłem informacji w badaniach organizacji pozarządowych bywają także wywiady lub ankiety przeprowadzane z uczestnikami postępowań lub personelem sądów. Badanie towarzyszące zmianie procedury karnej w 2015 roku starała się przeprowadzić Fundacja Court Watch Polska pod kierownictwem dr. Stanisława Burdzieja z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, we współpracy z Uniwersytetem w Denver, Colorado, i z pomocą pracowników naukowych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Celem badania było sprawdzenie, czy zmiana modelu inkwizycyjnego na kontradyktoryjny przyniesie poprawę w doświadczeniu sprawiedliwości proceduralnej przez oskarżonych. W ramach badania przeprowadzono ponad 100 wywiadów z osobami skazanymi w postępowaniach prowadzonych wg modelu inkwizycyjnego. Szybka nowelizacja procedury, przywracająca model inkwizycyjny, sprawiła, że niemożliwe stało się zweryfikowanie głównej hipotezy o pozytywnym wpływie kontradyktoryjności na poczucie sprawiedliwości u oskarżonych. Badanie pozwoliło jednak na weryfikację hipotezy, iż legitymizacja władzy sądowniczej jest skorelowana u osób skazanych z postrzeganiem poziomu

15 A. Dominiczak, U. Nowakowska, K. Sękowska-Kozłowska, *Temida pod lupą. Stereotypy w sądzie w sprawach dotyczących przemocy wobec kobiet*, Warszawa 2016.

16 S. Tkacz, G. Wójkowski, *Biuletyny Informacji Publicznej Sądów i Prokuratur w Województwie Śląskim*, Katowice 2011, http://www.bonafides.pl/wp-content/uploads/2016/08/raport-bip_sadow_i_prokuratur.pdf (data dostępu: 10.11.2016 r.).

sprawiedliwości proceduralnej postępowania sądowego, w którym brali udział¹⁷. Szczegółowe wyniki badania czekają na publikację.

Przedmiotem zainteresowania projektu badawczego pt. „Monitoring stresu zawodowego w sądach i jego skutków zdrowotnych” realizowanego przez Stowarzyszenie Zdrowa Praca były warunki pracy pracowników sądów powszechnych. Respondentami mieli być nie tylko sędziowie, ale także kadra urzędnicza i asystenci. Zastosowano metodę testu psychologicznego, a techniką, w jaki sposób pozyskano dane, była wypełniania samodzielnie ankieta internetowa. Zebrano imponującą liczbę 1890 ankiet. Niestety do badania można zgłaszać szereg zastrzeżeń metodologicznych, m.in. brak zachowania właściwych warunków przeprowadzania testów psychologicznych, brak pewności co do rzeczywistej tożsamości respondentów (ankieta była publicznie dostępna w Internecie, a link do niej publikowany także w ogólnodostępnych mediach), a co za tym idzie brak pewności co do reprezentatywności próby dla badanej publikacji. Mimo tych zastrzeżeń wyniki badania mają z pewnością walor eksploracyjny. Sygnalizują one występowanie w sądach szeregu czynników silnie stresogennych, włącznie z mobbingiem¹⁸.

Szeregiem czynników zewnętrznych, które mają negatywny wpływ na proces twórczy i decyzyjny sędziów, zajmowali się badacze w projekcie „Smacznego, Wysoki Sądzie!”¹⁹. Projekt ten prowadzony był przez wolontariuszy Fundacji Court Watch Polska z Krakowa we współpracy z Instytutem Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W pierwszej jego fazie dokonano przeglądu literatury światowej w poszukiwaniu czynników mających wpływ na proces decyzyjny i twórczy. Inspiracją dla badania (i jego tytułu) były wykonane przez związanych z Uniwersytetem w Tel Awiwie psychologów badania decyzji podejmowanych przez sędziów penitencjarnych. Wynikało z nich, że im później po posiłku orzekali sędziowie, tym byli surowsi (tj. rzadziej podejmowali decyzje o zwolnieniu warunkowym więźnia). Zaleceniem izraelskich badaczy było, aby sędziowie nie rezygnowali z częstych przerw na posiłki i relaks²⁰. Na podstawie ustalonej w przeglądzie literatury listy czynników opracowano kwestionariusz i przeprowadzono wywiady z losową próbą sędziów pracujących w Sądzie Okręgowym w Krakowie. Wyniki badania zostały zaprezentowane kierownictwu sądu; w planach jest przebadanie także próbki sędziów i referendarzy pracujących w sądach rejonowych okręgu krakowskiego²¹. Wadą zastosowanej w badaniu metody wywiadu jest z pewnością deklaracyjny i subiektywny charakter danych.

17 Zob. S. Burdziej, Legitymizacja władzy a sprawiedliwość proceduralna, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4 (223), s. 167 i n.

18 K. Orlak, Stres zawodowy w sądach powszechnych i jego skutki zdrowotne, Warszawa 2016, http://zdrowapraca.org/orka/wordpress/wp-content/uploads/2016/12/Stres_w_sadach__wyniki_TEMIDA2015.pdf (data dostępu: 20.10.2016 r.).

19 Zob. <https://courtwatch.pl/fundacja/biezace-projekty/smacznego-wysoki-sadzie/> (data dostępu: 20.10.2016 r.).

20 S. Danziger, J. Levav, L. Avnaim-Pesso, Extraneous factors in judicial decisions, “Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2011, t. 108, nr 17.

21 Smacznego, Wysoki Sądzie!, <https://courtwatch.pl/fundacja/biezace-projekty/smacznego-wysoki-sadzie/> (data dostępu: 25.01.2017 r.).

Jednak nagromadzenie anomalii w poszczególnych sądach może świadczyć o konieczności interwencji i zadbania o warunki pracy w danym sądzie lub wydziale. Dane mogą więc stanowić podstawę do podejmowania bardziej racjonalnych decyzji w zakresie nadzoru administracyjnego i zapewnienia warunków właściwego działania władzy sądowniczej.

2. Pomoc interesantom

Choć nie polega to na bezpośredniej współpracy z instytucjami wymiaru sprawiedliwości, organizacje społeczne wydatnie przyczyniają się do jego lepszego działania poprzez udzielanie pomocy prawnej osobom potrzebującym. Dzięki poradom prawników i studentów prawa, pracujących pod auspicjami organizacji pozarządowych, tysiące osób rocznie czytelniej formułuje swoje oczekiwania względem sądu, a często odstępuje od wszczęcia postępowania, dowiadując się, że byłoby to bezcelowe.

2.1. Pomoc prawna

Darmowa pomoc prawna świadczona jest przez rozmaite organizacje w całej Polsce. Część z nich świadczy pomoc o charakterze ogólnym – dostępną dla wszystkich lub według kryterium dochodowego. Inne specjalizują się w pomocy konkretnym grupom osób, np. kobietom, ofiarom przemocy domowej, osobom uzależnionym i ich rodzinom. Zdarzają się organizacje, które pomoc prawną świadczą na rzecz innych organizacji, np. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Także zakres pomocy jest różny. Czasem porady udzielane są w zakresie wszystkich dziedzin prawa. Organizacje specjalizują się bowiem często w określonych dziedzinach prawa, np. prawie konsumenckim lub w konkretnych ustawach, np. ustawie o dostępie do informacji publicznej, jak Sieć Obywatelska Watchdog Polska.

Poradnictwem w organizacjach zajmują się najczęściej prawnicy, ale rzadko są to osoby wpisane na listę adwokatów lub radców prawnych. Wyjątkową sieć organizacji świadczących pomoc prawną stanowią uniwersyteckie poradnie prawne. Działają one przy większości wydziałów prawa na polskich uczelniach wyższych. Pracują w nich studenci pod opieką merytoryczną pracowników naukowych uczelni wyższych. Rozwój poradni tego typu animuje Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych. Stworzyła ona standardy i system akredytacji podnoszący jakość działań poradni uniwersyteckich, zarówno względem beneficjentów, jak i samych studentów.

Od 2016 roku organizacje pozarządowe prowadzą także część punktów darmowej pomocy prawnej ustanowionych przy powiatach na mocy ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej oraz edukacji prawnej. Wiele z nich prowadziło tego typu punkty już wcześniej, opierając się na pracy *pro bono* lub finansując działalność z innych źródeł niż nowo utworzony fundusz.

2.2. Informacja i asysta w sądach

Pomoc, która może być przez organizacje świadczona bezpośrednio w sądzie, to udzielanie informacji i asystowanie interesantom, świadkom czy stronom. Pomoc tego typu jest świadczona od końca 2015 roku w Sądzie Rejonowym w Białymstoku przez wolontariuszy Fundacji Court Watch Polska, we współpracy z Wydziałem Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Punkt Informacyjny prowadzony przez Fundację zlokalizowany jest w budynku sądu, naprzeciw Biura Obsługi Interesantów. Wolontariusze odciążają pracowników BOI, zapewniając interesantom pomoc w ustaleniu, z jakim rodzajem sprawy mają do czynienia (pracownicy BOI w Białymstoku są podzieleni na specjalizacje według gałęzi prawa), jak wypełnić formularz lub sformułować pismo, a także odnaleźć w sądzie właściwą salę rozpraw²². Działalność Punktu Informacyjnego w Sądzie Rejonowym w Białymstoku jest wzorowana na instytucji „asystenta świadka”, z którą pracownicy Fundacji Court Watch Polska zetknęli się podczas wizyt studyjnych w USA i Norwegii. Instytucja „asystent świadka” polega na tym, że potrzebującym tego uczestnikom posiedzeń towarzyszą na sali rozpraw dyżurujący w sądzie wolontariusze. Ich pomoc dostępna jest *ad hoc* i w zasadzie wobec wszystkich uczestników postępowań, przede wszystkim świadków. Zakres działalności Punktu w Białymstoku jest nieco szerszy, a największą grupę beneficjentów nie stanowią wezwani do sądu świadkowie, lecz osoby wszczynające postępowanie nieprocesowe: wieczystoksięgowe lub rejestrowe. Wolontariusze Fundacji pomagają im najczęściej odnaleźć się w sądzie oraz wypełnić wnioski. Także obsada Punktu w białostockim sądzie różni się od zaobserwowanej w USA i Norwegii, ponieważ dyżury codziennie pełni w nim kilkanaście zmieniających się co kilka godzin osób. Każdy z kilkudziesięciu wolontariuszy spędza w Punkcie od 2 do maksymalnie 8 godzin tygodniowo, podczas gdy pracownicy i wolontariusze zagranicznych instytucji tego typu pracują najczęściej w mniejszej liczbie, ale za to w większym zakresie czasu pracy.

2.3. Zapewnienie osoby zaufanej

Wolontariusze lub pracownicy organizacji biorą udział w rozprawach w charakterze publiczności także na wyraźną prośbę którejś ze stron, pełniąc rolę osób zaufanych. Ten status umożliwia im pozostanie w sali nawet w przypadku wyłączenia jawności na podstawie art. 154 § 1 k.p.c. w przypadku postępowania cywilnego lub odpowiednio art. 361 § 1 k.p.k. w przypadku procesu karnego. Ich podstawową rolą jest wspieranie swoją obecnością osób, które mogłyby czuć się w sądzie niepewnie. Działanie to łączy się czasem z prowadzeniem monitoringu tematycznego. O takiej roli swoich obserwatorek pisze wprost w przywoływanych powyżej raportach Centrum Praw Kobiet czy Fundacja Pozytywnych Zmian. Organizacje te stawiają sobie

22 Pomoc informacyjna dla uczestników procesów w sądzie w Białymstoku, <http://bialystok.onet.pl/pomoc-informacyjna-dla-uczestnikow-procesow-w-sadzie-w-bialymstoku/h9cyzw> (data dostępu: 25.01.2017 r.).

za cel ochronę praw kobiet – ofiar przemocy – i do nich kierują swoją ofertę pomocy. Fundacja Court Watch Polska, prowadząca monitoring sądów na terenie całego kraju, oferuje każdemu możliwość zaproszenia wolontariuszy na swoją rozprawę. W celu ułatwienia zaproszenia obserwatorów na rozprawę prowadzi ona dedykowaną stronę internetową o nazwie Wokanda Obywatelska. Zaproszenie na zgłoszone rozprawy jest przekazywane lokalnym obserwatorom Fundacji i decydują oni sami, czy i na które posiedzenia się udać. Fundacja otrzymała między 2012 a 2016 rokiem zaproszenia na ponad 1200 spraw²³.

3. Podsumowanie

Zebrane dane przekonują, że sądy są częstym miejscem pracy organizacji społecznych. Jednakże, biorąc pod uwagę ograniczenia formalne, potencjał korzyści wynikających ze współpracy sądów z organizacjami pozostaje w Polsce niewykorzystany. Brakuje zinstytucjonalizowanych wzorów czerpania z możliwości oferowanych przez organizacje. Przytoczony przykład stałej, zinstytucjonalizowanej współpracy białostockiego sądu rejonowego z organizacją prowadzącą w nim Punkt Informacyjny jest raczej wyjątkiem potwierdzającym regułę. Bariery może być określony sposób rozumienia niezależności sądownictwa oraz brak zaufania do kompetencji organizacji. W niektórych przypadkach aktywność organizacji jest postrzegana przez personel wymiaru sprawiedliwości jako niepotrzebna lub wręcz utrudniająca wykonywanie obowiązków. Z drugiej strony z wielu wypowiedzi sędziów²⁴ oraz coraz częstszej obecności na konferencjach i szkoleniach przedstawicieli organizacji²⁵, można wnioskować, że trzecia władza w Polsce jest zainteresowana tym, co organizacje mają do zaoferowania.

Bibliografia

- Bodnar A., Ejchart M., Raport z realizacji programu Monitoring sądów gospodarczych – Courtwatch, Warszawa 2009.
- Bojarski Ł., Obserwacja procesów sądowych – obserwacja ogólna – obserwacja specjalistyczna, http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Biblioteka_MWS/201_obserwacja_procesow-opis_metody_LB.doc.
- Bojarski Ł., Pudzianowska D., Jagura J., Niedyskryminacja w praktyce sędziowskiej – projekty organizacji obywatelskich, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2016, nr 3.

23 Wokanda Obywatelska, <https://wokandaobywatelska.pl> (data dostępu: 25.01.2017 r.).

24 W. Żurek, Nie tylko o raporcie z Obywatelskiego Monitoringu Sądów, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2014, nr 4, s. 39 i n.

25 Zob. Ł. Bojarski, Razem czy osobno? Współpraca, interakcja, komunikacja wymiaru sprawiedliwości i organizacji pozarządowych (*Non Governmental Organizations, NGOs*), „Krajowa Rada Sądownictwa” 2014, nr 4, s. 20 i n.

- Bojarski Ł., Razem czy osobno? Współpraca, interakcja, komunikacja wymiaru sprawiedliwości i organizacji pozarządowych (*Non Governmental Organizations*, NGOs), „Krajowa Rada Sądownictwa” 2014, nr 4.
- Bratoszewski J., Gostyński Z., Gardocki L., Przyjemski S.M., Stefański R.A., Zabłocki S., Kodeks postępowania karnego, T. 2, Komentarz, Warszawa 1998.
- Burdziej S., Legitymizacja władzy a sprawiedliwość proceduralna, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4 (223).
- Danziger S., Levav J., Avnaim-Pesso L., Extraneous factors in judicial decisions, “Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2011, t. 108, nr 17, <http://www.pnas.org/content/108/17/6889.full>.
- Dominiczak A., Nowakowska U., Sękowska-Kozłowska K., Temida pod lupą. Stereotypy w sądzie w sprawach dotyczących przemocy wobec kobiet, Warszawa 2016.
- Jasiński W., Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym, Warszawa 2009.
- Karaś D., Jak Polacy znęcają się nad zwierzętami? Raport z monitoringu sądów, prokuratur i policji, Kraków – Wrocław 2016, <http://czarnaowca.org/wp-content/uploads/2016/03/CzarnaOwca-NMP-RAPORT-1.pdf>.
- Kula A., Chęć A., Wieczorek M., Szczepańska R., Art. 207 k.k. – znęcanie się nad osobą najbliższą – monitoring śląskich sądów, Bielsko-Biała 2015, http://www.pozytywnezmiany.org/assets/multimedia/dokumenty/raport_art207kk.pdf.
- Nowicki M., Fialova Z., Monitoring praw człowieka, Warszawa 2004.
- Orlak K., Stres zawodowy w sądach powszechnych i jego skutki zdrowotne, Warszawa 2016, http://zdrowapraca.org/orka/wordpress/wp-content/uploads/2016/12/Stres_w_sadach__wyniki_TEMIDA2015.pdf.
- Pilitowski B., Burdziej S. (red.), Obywatelski Monitoring Sądów 2015/2016, Toruń, 2016.
- Pilitowski B., Burdziej S., Obywatelski Monitoring Sądów. Omówienie metody i najnowszych wyników badań, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2014 nr 4.
- Pilitowski B., Burdziej S., Polskie sądy z perspektywy obywateli – podsumowanie pięciu lat programu „Obywatelski Monitoring Sądów”, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2015, nr 4.
- Pomoc informacyjna dla uczestników procesów w sądzie w Białymstoku, <http://bialystok.onet.pl/pomoc-informacyjna-dla-uczestnikow-procesow-w-sadzie-w-bialymstoku/h9cyzw>.
- Smaczno, Wysoki Sądzie!, <https://courtwatch.pl/fundacja/biezace-projekty/smacznego-wysoki-sadzie/>.
- Tkacz S., Wójkowski G., Biuletyny Informacji Publicznej Sądów i Prokuratur w Województwie Śląskim, Katowice 2011, http://www.bonafides.pl/wp-content/uploads/2016/08/raport-bip_sadow_i_prokuratur.pdf.
- Wokanda Obywatelska, <https://wokandaobywatelska.pl>.
- Żurek W., Nie tylko o raporcie z Obywatelskiego Monitoringu Sądów, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2014, nr 4.